

Г.И. Жусупбаева - б.и.к., КРнын УИАТүштүк регионундагы . жаңгакчылык
жана мөмө-жемиштер институтунун илимий кызматкери
Жалал-Абад шаары,
З.А. Тешебаева – б.и. к., доц. ОшГУ

ТУШТУК КЫРГЫЗСТАНДЫН ШАРТЫНДА БЫЛЖЫРАК ЧИЕ ТААРЫГЫЧЫНЫН (*Coliropa limacine Retz*) БИОЭКОЛОГИЯСЫ

*Макалада туштук Кыргызстандын шартында былжырак чие таарыгычынын (*Caliropa cerasi*) биоэкологиясы жана алардын сандык динамикасы изилденген.*

Негизги сөздөр: курт, куурчак, имаго, чие, алча, долоно.

Г.И. Жусупбаева - к.б.н. н.с.
Института Ореховодства и плодовых культур ЮО НАН КР,
З.А. Тешебаева – к.б.н., доц. ОшГУ

БИОЭКОЛОГИЯ ВИШНЕВОГО СЛИЗИСТОГО ПИЛИЛЬЩИКА (*Coliropa limacine Retz*) В УСЛОВИЯХ ЮГА КЫРГЫЗСТАНА

*В статье изучены биоэкология вишневого слизистого пилильщика (*Caliropa cerasi*) и их динамика численности в условиях юга Кыргызстана.*

Ключевые слова: личинка, куколка, имаго, вишня, алыча, боярышник.

G.I. Zhusupbaeva - Ph.D. ns
Institute of Walnut and Fruit Cultures of the South Ossetian National Academy of Sciences,
Z.A. Teshebaeva - Ph.D., Assoc. Oshtu

BIOECOLOGY OF THE CHERRY SLIMY SAWFLY (*Coliropa limacine Retz*) IN THE SOUTH KYRGYZSTAN CONDITIONS

*In this article searched bioecology of cherry slimy sawfly (*Caliropa cerasi*) and dynamical quantity in the south Kyrgyzstan.*

Key words: Larva, pupa, imago, cherry, plum, hawthorn.

Актуалдуулугу. Түштүк Кыргызстандын тоолуу аймактарында грек жаңгагы, мисте, алма, алмурут, долоно, алча жана башка баалуу өсүмдүктөр породалары жайгашып, сууну жөнгө салууда, сууну жана топуракты коргоодо баа жеткис мааниге ээ.

Жаңгак мөмө токойлорунун, анын ичинен долоно өсүмдүктөрүнүн өтө жогорку баалуулугуна карабастан, алардын санитардык абалы акыркы жылдары өтө начар абалда. Аталган порода былжырак чие таарыгычынан (*Caliropa cerasi*) жабыркап, жай айынын экинчи жарымында жалбыраксыз калууда. Натыйжада, өсүмдүктүн органикалык заттарды топтоосу начарлап, өсүүсү кыскарып, акыркы 10 жылда мөмө бербей калды. Долоно токойлорун былжырак чие таарыгычынан (*Caliropa cerasi*) коргоонун оптималдуу мөөнөтүн аныктоо жана алардын таасирин талдоо учун, анын өөрчүү динамикасын билүү жана алар менен күрөшүүдө комплекстүү чара көрүү, алардын сандык өсүүсүн төмөндөтүүгө гана мүмкүнчүлүк бербестен, зыянкечти толук жоготууга мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөнүн материалы жана ыкмасы. Изилдөө аймагы былжырак чие таарыгычы (*Caliropa cerasi*).

Изилдөө туштук Кыргызстандын деңиз денгээлинен 760 метрден 1800метр бийиктикке чейинки Фергана тоо кыркаларында жүргүзүлдү.

Былжырак чие таарыгычынын (*Caliroa cerasi*) өөрчүү динамикасын жана санын эсептөөдө А.И. Воронцов, А.В. Голубев, Е.Г.Мозелевская [1], И.Я.Поляков [2], К.К.Фасулати [3] жана башкалардын методикаларын колдондук. Лабораториялык изилдөөлөр Улуттук Илимдер Академиясынын туштук бөлүмүндөгү Жангакчылык жана мөмө өсүмдүктөр институтунун лабораториясынын базасында жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн жыйынтыгы. Былжырак чие таарыгычы (*Caliroa cerasi*) таарыгычтар (Hymenoptera) отряды, накта тарыгычтар (Tenthredinoidea) тукумуна таандык. Табихый жангак-мөмө токойлорунда; долоно, алмурут, алча, ойдундарда чие кээде алма жана башка маданий өсүмдүктөрдү жабыркатат.

Былжырак чие таарыгычы (*Caliroa cerasi*) толук орчуйт: – имаго,- жумуртка, - курт, - куурчак. Имагонун денеси кара жалтырак, узундугу 5-6 мм, канаттарын жайган учурда – 8-9ммге жетип, буттары кара, ортоңкулары курөнтүл; муруту 9 муундуу, кара; канаты тунук, ортоңку бөлүгү бир аз карамтыл, тарамдары каралжын конур. Зыянкечтин жумурткасы сүйрү, боз-жашымтыл түстө. Ал эми личинканын узундугу 9-11мм, тусу жашымтыл - сары, баш бөлүгү кара курөнтүл – сары, көкүрөк сегменттери өтө кеңейген жана курсагынын экинчи - сегизинчи сегменттеринде он жуп буттары бар. Куурчактын муруттары, ооз аппараты, буттары денесине жабышкан абалда болуп ачык боз түстө, денеси жумшак, назик, түктөрү жок. Куурчактоо баскычы 8-10 күнгө созулат.

Зыянкечтин өрчүү цикли аба – ырайынын шартына жараша 50-60 күнгө созулат. Ургаачы зыянкеч 7-8 кун жашайт жана ошол мезгилде 50 дон 75ге чейин жумуртка таштоого жетишет. Жумурткаларын жалбырактын томонку бетине бирден таштайт. Жумурткадан чыккан жаш курт тукум коюлган жалбырактын томонку эпидермисин жеп, андан устунку бетине чыгат жана денеси кара былжыр менен капталат.

Жаш курактагы курттар өсүмдүктүн жалбырактарынын жумшак бөлүгүн жабыркатып, майда тактарды пайда кылат. Зыянкечтин чоң жаштагы курттары жалбырактарды толугу менен жеп, жалбырактын торчо түрүндөгү тарамыштары гана калат.

Курт аз кыймылдайт, жалбырактын бетине бекем жармашкан абалда болот жана өөрчүү мезгилинде 5 жолу түлөйт. Курт акыркы жашында кара былжырын жоготуп, сары түскө айланат жана топуракка тушуп оздорунун былжыры менен жармаштырып сыртынан кабыкча ороп, куурчакка айланат. Зыянкечтин куурчак стадиясы 8-10 күнгө созулат.

Туштук Кыргызстандын шартында былжырак чие таарыгычынын өнүгүп-өрчүүсү негизинен тоо шартына ылайык деңиз денгээлинен орун алган бийиктикке коз каранды (таблица).

Таблица 1

Былжырак чие таарыгычынын (*Caliroa cerasi*) фенологиясы

	Апрель			Май			Июнь			Июль			Август			Сентябрь		
	(-)	(-)	(-)	(-)														
Томон- ку бийик- тик (760м)			0	0	0													
					+	+												
					•	•												
							-	-	-	-								
								0	0	0								
									+	+	+							
										•	•							
											-	-	-	-	(-)	(-)	(-)	
	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)												

Жогорку бийиктик (1300-1800м)	)	)	)	)	)	)												
						0	0	0										
							+	+	+									
							•	•	•									
									-	-	-	-						
										0	0	0						
											+	+	+					
											•	•	•					
												-	-	-	-	-	-	(-)

Былырак чие таарыгычынын фенологиясынын шарттуу белгилери: + -имаго: • - жумуртка: - - курт: 0 - куурчак: (-) – курттун кыштоо мезгили.

Таблицада көрүнүп тургандай, биринчи муундун особдору төмөнкү бийиктикте (деңиз деңгээлинен 760 метр бийиктикте) май айынын экинчи он күндүгүндө уча баштап, 3-4 күндөн кийин жумуртка тууп баштайт. Май айынын үчүнчү он күндүгүндө жумурткадан курттар чыгып, өзгөчө алча, чиеөсүмдүүктөрүнүн жалбырактарын жабыркатат. Курттардын бир бөлүгү июнь айынын экинчи он күндүгүндө куурчакташып июндун акырында жана июлдун биринчи он күндүгүндө имагого айланат, экинчи бөлүгү диапаузага кетип кыштап калат.

Ортонку жана жогорку бийиктиктердеги (1300-1800 метр бийиктикте) долоно токойлорунда зыянкечтин учуп, жумуртка таштоо мезгили июнь айынын экинчи он кундугунон башталат. Жумурткалардан июнь айынын учунчу он кундугундо курттар чыгып, июль айынын экинчи он кундугундо куурчакташып, акыркы он кундугундо экинчи муундун особдору уча баштайт.

Экинчи муундун курттарынын азыктанышы август айынан сентябрь айынын аягына чейин созулду. Азыктанып бутоору менен алар дарактын сонгогунун тегерегиндеги топуракка тушуп, топурак кыртышынын 5-10см теренинде кышташат.

Натыйжада, вегетация мезгилинде зыянкечтин жумурткадан имагого чейин жалпы оорчуу мооноту томонку бийиктикте 40-45 кунго, жогорку бийиктикте 55-60 кунго созулуп, эки муун берет.

Зыянкечтин биринчи муунунун куртунун сандык осуусу томонку бийиктикте май айынын учунчу он кундугунон башталат, ал эми жогорку бийиктикте июнь айынын акыркы он кундугундо жана июлдун башында байкалды. Зыянкечтин биринчи муунунун курттарынын массалык кобойуу мезгилинде долононун бир бутагында 34-46 даана курт табылды. Ал эми экинчи муундун особдорунун курттарынын сандык осуусу август айынын биринчи он кундугунон байкалып,

дарактын бир бутагында 73-88 даана курт жайгашкандыгы аныкталды жана долоно токойлору 80-90% жалбыракоого дуушар болушту.

Натыйжада, туштук Кыргызстандын шартында зыянкечтин аймактык таркалышына анализ жүргүзгөндө, алардын биоэкологиялык озгочолуктору, жергиликтуу шартка тез тепм менен ыңгайлашкандыгы жана алардын оорчуусу учун ыңгайлуу шарт тузулгондугу дайыма жогорку денгээлде сандык осуусуно колдоо корсотуп тураары аныкталды. Берилген изилдоолордун негизинде зыянкечке каршы курошуу чараларын корууго болот.

Адабияттар:

- 1. Воронцов, А.И.** Современные методы учета и прогноза хвое - и листогрызущих насекомых [Текст] /А.И.Воронцов, А.В.Голубев, Е.Г. Мозелевская //Труды всесоюзного энтомологического общества «Наука» Ленинградское отделение, 1983.
- 2. Поляков, И.Я.** Прогноз развития вредителей и болезней сельскохозяйственных культур (с практикумом) [Текст] /Поляков И.Я., Перцов М.П., Смирнов В.А., //Л. «Колос», 1984 - С.94-95.
- 3. Фасулати, К.К.** Полевое изучение наземных беспозвоночных [Текст] /К.К. Фасулати //М.: Высшая школа, 1971- С.424.